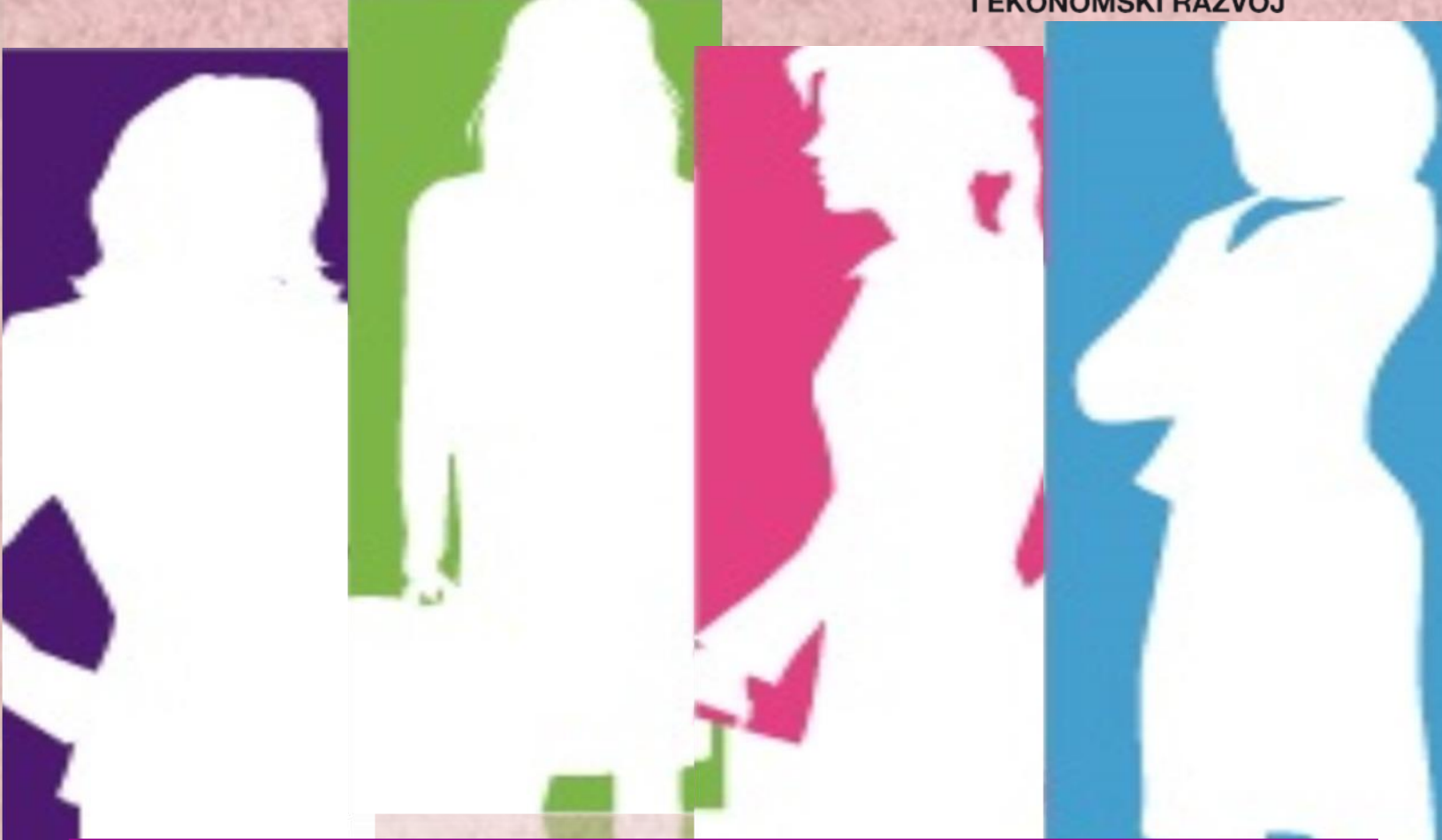

Žensko preduzetništvo u Crnoj Gori

-policy paper-

Autor: Vesna Bojanović

SADRŽAJ

1.	UVOD	3
2.	ŽENE U CRNOJ GORI	3
2.1.	Žene u crnogorskom društvu	4
2.2.	Obrazovanje žena	4
2.3.	Žene na tržištu rada	4
2.4.	Žene u politici i sudstvu.....	6
3.	ŽENSKO PREDUZETNIŠTVO U CRNOJ GORI	6
3.1.	Poslovni ambijent i žene u biznisu	6
3.2.	Organizacije/institucije koje se bave pitanjem ženskog preduzetništva	7
3.3.	Aktivnosti usmjerene na podsticanje ženskog preduzetništva	8
3.4.	Žene u sivoj ekonomiji	9
4.	UNAPREĐENJE ŽENSKOG PREDUZETNIŠTVA U CRNOJ GORI	11
4.1.	Ključne poteškoće sa kojima se suočavaju preduzetnice u Crnoj Gori	11
4.2.	Preporuke	12
5.	ZAKLJUČAK.....	14
6.	PRILOG.....	16
7.	IZVORI	19

1. UVOD

Položaj žena u društvu, biznisu i politici poslednjih godina u Crnoj Gori se vidno mijenja. Žene postaju sve aktivniji sudionici u gotovo svim sferama djelovanja. Međutim od pune ravnopravnosti žena i muškaraca kao cilja kojem se teži, Crna Gora je prilično udaljena, a pravi izazovi na tom putu tek predstoje, posebno ako se uzme u obzir opredjeljene za integracione procese i zahtjevi koje oni nose za sobom.

Sagledavajući aktivnosti koje se u Crnoj Gori realizuju u domenu postizanja rodne ravnopravnosti i ekonomskog osnaživanja žena, zapaža se sljedeće:

- ✓ *Donose se strateški dokumenti u kojima se tretira pitanje ženskog preduzetništva* (Strategija za razvoj malih i srednjih preduzeća 2011-2015, Plan aktivnosti za postizanje rodne ravnopravnosti 2013-2017 itd.), ali nedostaje dokument koji se temeljnije fokusira na ovu tematiku. U javnosti se provlači priča o planovima za izradu Strategije za razvoj ženskog preduzetništva, ali precizniji rokovi kada će ista biti pripremljena nijesu poznati.
- ✓ *Organizuju se razni seminari, treninzi i okrugli stolovi* koji imaju za cilj da se skrene pažnja na pitanje žena u biznisu i na mjestima odlučivanja. Naglašava se da ženama danas ne manjka ni obrazovanja ni sposobnosti, a da su na tržištu rada manje aktivne i uglavnom manje plaćene od muških kolega. Konstatuje se da su u vođenju posla intuitivnije, preciznije i odgovornije, a ipak od ukupnog broja privatnih biznisa u njihovom vlasništvu je svaki deseti. S druge strane, svjedoci smo prisustva odvažnih i hrabrih žena spremnih da se upuste u poslovne vode, ali dobar dio njih nerijetko završava u sivoj zoni.
- ✓ *Osnivaju se organizacije koje okupljaju poslovne žene* (organizacije žena na lokalnom nivou, Odbor za žensko preduzetništvo u okviru Privredne komore Crne Gore, „Poslovna žena“ i sl.), i širi se krug organizacija i institucija koje se bave ovom tematikom. Pored nadležnih državnih organa, uključuju se i nevladine organizacije (Centar za preduzetništvo i ekonomski razvoj, NVO STATUS itd.), međunarodne organizacije (UNDP) itd.
- ✓ *Sprovodi se niz istraživanja kako bi se uvidjelo trenutno stanje žena u biznisu* i identifikovali potencijali za dalji razvoj. Sagledavaju se i prijetnje koje se prvenstveno odnose na visoko učešće žena u sivoj ekonomiji, nedostupnost finansijskih izvora, kao i problem usklađivanja porodičnih i poslovnih obaveza.
- ✓ *Formiranjem nacionalne Mreže mentora za žene preduzetnice*, Crna Gora postaje dio šire evropske porodice zemalja koje promovišu i dodatno osnažuju žensko preduzetništvo u svojoj zemlji, dok globalna mreža služi da se preduzetnice širom Evrope povežu i razmijene svoja iskustva.

Može se konstatovati da je puno aktivnosti koje se u Crnoj Gori realizuju posljednjih par godina, ali još više onih koje tek predstoje, počev od usklađivanja nacionalnog zakonodavstva s pravnom tekovinom EU za poglavlje 19 – Socijalna politika i zapošljavanje, aktivnosti na eliminisanju diskriminacije žena na tržištu rada, preko mjera za podsticanje samozapošljavanja, pa do smanjivanja jaza u zaradama muškaraca i žena.

Razvoj ženskog preduzetništva predstavlja veliku šansu za razvoj crnogorske ekonomije i to je oblast kojoj treba strateški prići.

2. ŽENE U CRNOJ GORI

Za potrebe sagledavanja konteksta za razvoj ženskog preduzetništva u Crnoj Gori, u naredna četiri poglavlja iznijeti su generalni statistički podaci o ženama i njihovoj zastupljenosti u raznim sferama djelovanja (obrazovanje, tržište rada, politika i sl.), prikazane su organizacije koje se bave pitanjima ženskog preduzetništva i postignute aktivnosti na ovom planu, a poseban segment posvećen je ženama u sivoj ekonomiji.

2.1. Žene u crnogorskom društvu

Do kraja 19. vijeka žene u Crnoj Gori bile su u nepovlašćenom položaju. Poslušnost je bila njihova osnovna crta. Počev od izbora bračnog partnera koji im je nametnut bez uvažavanja njihove volje, pa do opsega prava i obaveza koje su bile unaprijed definisane. To je značilo da se crnogorka tog doba udavala u ranoj mladosti, obično između 17 i 20 godina, a njena aktivnost se svodila na brigu o porodici i vođenje domaćinstva. Školovanje je bilo privilegija rijetkih, a zaposlenje je bilo rezervisano za muškarce.

Period industrijalizacije je i ženama na ovim prostorima pružio mogućnost zaposlenja i „izlaska iz kuće“. Međutim, i nakon perioda društvenih i ekonomskih transformacija, u Crnoj Gori još uvijek provejava tradicionalno poimanje uloge žene koje je vezuje za kuću, tj. žena se prvenstveno posmatra kao odana supruga, brižljiva majka i dobra domaćica. Njene ambicije i karijera, često su od drugorazrednog značaja.

S opredeljenjem za put evroatlanskih integracija ulaže se sve više napora da u crnogorskom društvu zažive opšte prihvaćeni standardi u svim oblastima počev od ekonomije politike, socijalnih prava i sl. Jedan od osnovnih principa EU jeste i ravnopravnost među polovima. Regulaciju na tom polju Crna Gora je obezbijedila 2007. godine donošenjem *Zakona o ravnopravnosti polova*, kojim se propisuje način obezbjeđivanja i ostvarivanja prava po osnovu rodne ravnopravnosti, kao i mjere za eliminisanje diskriminacije po osnovu pola. Državno tijelo koje se bavi problematikom ravnopravnosti polova je Kancelarija za rodnu ravnopravnost osnovana 2003. godine. Osnovni cilj osnivanja Kancelarije je koordinacija aktivnosti Vlade i saradnja sa NVO-ima u cilju eliminisanja svih oblika diskriminacije žena, nasilja nad ženama i povreda ženskih ljudskih prava.

Glavne aktivnosti u ovoj oblasti usmjeravaju se na postizanje ekonomske nezavisnosti žena, izjednačavanje zarada žena i muškaraca, adekvatnu zastupljenost žena na rukovodećim pozicijama i mjestima odlučivanja, sankcionisanje rodnog nasilja i sl. Posebno mjesto zauzima i podsticanje ženskog preduzetništva, što je i za očekivati obzirom da žene u Crnoj Gori čine 50,6%¹ populacije, i predstavljaju veliku šansu za ekonomiju Crne Gore.

2.2. Obrazovanje žena

Do druge polovine dvadesetog vijeka obrazovanje je bilo privilegija malog broja žena u Crnoj Gori. Danas, nekoliko decenija kasnije, žene u odnosu na muškarce pokazuju bolje rezultate kada je obrazovanje u pitanju. Naime, svaka peta žena i svaki sedmi muškarac koji su upisali fakultet 2007/8, završili su u roku. Takođe u strukturi upisanih na osnovne, postdiplomske i specijalističke studije dominiraju žene:

- ✓ 2010/2011 od ukupno upisanih na osnovne studije, 53% su žene,
- ✓ 2010/2011 od ukupnog broja upisanih na postdiplomske studije, 59,3% su žene,
- ✓ 2010/2011 od ukupnog broja upisanih na specijalističke studije, 67,2%² su žene.

2.3. Žene na tržištu rada

Od ukupno 196000 zaposlenih u 2011. godini, žena je bilo 86400, odnosno 44,1%. Stope nezaposlenosti³ po svim starosnim grupama su veće kod žena nego kod muškaraca. Najveća stopa nezaposlenosti je u starosnoj grupi od 15 do 24 godine i iznosi 39,3% za žene, odnosno 35,6% za muškarce.

Stope aktivnosti⁴ po svim starosnim grupama su veće kod muškaraca nego kod žena. Stope aktivnosti su najveće u starosnoj grupi od 25-49 godina i iznose 81,3% kod muškaraca odnosno 69,9% kod žena.⁵ Ove razlike se dijelom

¹ *Popis stanovništva, domaćinstva i stanova u Crnoj Gori 2011*, Monstat

² Podaci o ženama u obrazovanju, politici i sudstvu preuzeti su iz Publikacije *Žene i muškarci u Crnoj Gori 2012*, Monstat

³ *Stopa zaposlenosti* predstavlja procenat zaposlenih u ukupnom stanovništvu starom 15 i više godina.

Stopa nezaposlenosti predstavlja procenat nezaposlenih u ukupnom broju aktivnih stanovnika.

⁴ *Stopa aktivnosti* predstavlja procenat aktivnog stanovništva u ukupnom stanovništvu starom 15 i više godina.

Stopa neaktivnosti predstavlja procenat neaktivnog stanovništva u ukupnom stanovništvu starom 15 i više godina.

moгу opravdati regulativom u oblasti radnog zakonodavstva (porodiljsko odustvo u trajanju od godinu dana, izostanak prakse da se žene zaposle sa skraćenim radnim vremenom, kao i nedostatak adekvatnih kapaciteta za predškolsko obrazovanje djece što majke često navodi da radije ostaju kod kuće sa djecom).

Na tržištu radne snage, žene su najzastupljenije u sektoru zdravstva, socijalnog rada i obrazovanja. Takođe, čine većinu zaposlenih u oblasti finansijskog posredovanja, trgovini i hotelijerstvu.

Tabela 3: Zaposleni po djelatnosti u 2011. godini

	Ukupno zaposleni	Žene	% žena u ukupnom broju zaposlenih
Poljoprivreda, šumarstvo i vodoprivreda	2367	798	33,7
Ribarstvo	101	30	29,7
Vađenje ruda i kamena	2028	313	15,4
Prerađivačka industrija	15313	4747	31,0
Proizvodnja električne energije, gasa i vode	4463	883	19,8
Građevinarstvo	7966	1545	19,4
Trgovina na veliko i malo, opravka	37536	20945	55,8
Hoteli i restorani	12999	7046	54,2
Saobraćaj, skladištenje i veze	12107	4131	34,1
Finansijsko posredovanje	4219	2413	57,2
Poslovi s nekretninama, iznajmljivanje	10598	3557	33,6
Državna uprava i socijalno osiguranje	19210	7261	37,8
Obrazovanje	12206	8495	69,6
Zdravstveni i socijalni rad	10946	8067	73,7
Ostale komunalne, društvene i lične usluge	11023	4998	45,3
Ukupno	163082	75229	46,1

Izvor: Statistički godišnjak 2012, Monstat

Žene u Crnoj Gori su u neravnopravnom položaju u odnosu na muški dio populacije kada je u pitanju mogućnost zapošljavanja, zauzimanje pozicije na poslu i napredovanje u karijeri. U ukupnom broju zaposlenih, muškarci čine većinu.

5 Aktivno stanovništvo čine sva zaposlena i nezaposlena lica stara 15 i više godina; neaktivno stanovništvo čine sva lica stara 15 i više godina koja nijesu svrstana u aktivno stanovništvo.

2.4. Žene u politici i sudstvu

S opredeljenjem Crne Gore da prati tekovine savremenog društvenog uređenja i njeguje princip ravnopravnosti polova, uloga žena u javnom životu sve više dobija na značaju. Žene postaju politički aktivnije i polako počinju zauzimati mjesta u poslaničkim klupama i na mjestima odlučivanja.

U Vladi Crne Gore, žene su značajno zastupljene na pomoćničkim mjestima i to među pomoćnicama ministara sa 40,3% i pomoćnicama direktora (sekretarijat, uprava, zavod, direkcija i agencija) sa 44,8%. Na čelu 3 od 17 ministarstava su žene (Ministarka odbrane, Ministarka nauke i Ministarka bez portfelja) što je pomak napravljen u odnosu na par godina unazad, kada su ministarska mjesta bila isključiva privilegija pripadnika muškog pola.

Od 81 poslanika u parlamentu, 11 su žene. One su najzastupljenije u Odboru za rodnu ravnopravnost, dok u Odboru za ekonomiju, finansije i budžet i Odboru za bezbjednost i odbranu nema žena. Na čelu samo dva odbora su žene i to Odbora za rodnu ravnopravnost i Odbora za zdravstvo, rad i socijalno staranje.

Na čelu samo jedne opštine je žena. U diplomatsko konzularnim predstavništvima žene su zastupljene sa 48,4%. Najčešće su na mjestima savjetnica i sekretarki, a rjeđe su ambasadorke (17,4%). Na mjestima konzula nijesu zastupljene.

U pravosudnom sistemu Crne Gore žene su prilično uticajne. Vrhovnim sudom predsjedava žena, a u privrednom, apelacionom i višem sudu, žene čine većinu (u rasponu 51-58%). Muškarci dominiraju u upravnom, vrhovnom i osnovnom sudu (u rasponu 51-67%), kao i u vrhovnom državnom tužilaštvu.

3. ŽENSKO PREDUZETNIŠTVO U CRNOJ GORI

3.1. Poslovni ambijent i žene u biznisu

Poslovni ambijent Crne Gore posljednjih godina je značajno poboljšan. Usvojeni su brojni strateški dokumenti, donesen je set zakona usklađenih sa EU standardima, sprovedene su institucionalne reforme u fiskalnom sistemu, finansijskom sektoru, platnom prometu i ostalim ključnim oblastima. Akcionim planom za reformu lakoće poslovanja u Crnoj Gori obuhvaćen je set mjera kojima se značajnije pojednostavljuje poslovanje, posebno u domenu otpočinjanja biznisa, izdavanja građevinskih dozvola i sl.

Iako se intenzivno radi na poboljšanju biznis klime, iz sektora MSP se ističe da je njihov poslovni razvoj u značajnoj mjeri ograničen administrativnim i regulatornim mjerama. Najčešće su u pitanju državni i opštinski porezi i dažbine, kao i preduge administrativne procedure čiji se intenzitet u vremenu krize još snažnije osjeća. Navedenoj listi barijera dodaju i neke tržišne, poput nelojalne konkurencije, visokih troškova rada i nemogućnosti naplate potraživanja. Posljednja, kao rezultat nelikvidnosti privrede, dobija na značaju⁶.

Pored navedenih, „opštih“ poteškoća za bavljenje biznisom, prisutne su i specifične barijere koje tangiraju ženski dio populacije. Stoga ne iznenađuje što se preduzetništvo u Crnoj Gori tradicionalno vezuje za muški pol. Svega desetina preduzeća (9,6%) je u vlasništvu žena. Odgovarajući podaci širom Evrope su višestruko veći. Tako je, na primjer, u Austriji taj procenat iznosi 33,9%, Bugarskoj 37,7%, Estoniji 35,0%, Francuskoj 28,0%, Islandu 21,0%, Italiji 24,0%, Litvaniji 31,3%, Njemačkoj 31,0%⁷ itd.

Razlozi zašto u Crnoj Gori ima tako malo preduzetnica vuku korijene iz tradicionalnog shvatanja uloge žene kao majke i domaćice koje ostavlja jako malo prostora za bavljenje biznisom. Međutim, stereotipi su vremenom oslabili, i žene se upuštaju u preduzetničke vode, ali su njihove startne pozicije, u odnosu na muški dio populacije, bitno drugačije. Prije svega, žena u biznis ulazi s većim opterećenjem porodičnim obavezama. Od nje se više i očekuje, jer ako pokuša a ne uspije, obično se suočava s većom osudom i omalovažavanjem nego što je to slučaj kada

⁶ Izvještaj Poslovna klima u sektoru malih i srednjih preduzeća 2012, Direkcija za razvoj malih i srednjih preduzeća

⁷ Publikacija *Žene i muškarci u Crnoj Gori* 2012, Monstat

su muškarci u pitanju. Stoga žena biznisu obično prilazi oprezno, ne upušta se u pretjerani rizik, te se locira u dobro poznatim i isprobanim djelatnostima (najčešće trgovini i uslužnom sektoru). Uglavnom pokreće biznis skromnih razmjera i upošljava tek manji broj zaposlenih. Osnovni motiv ulaska u biznis obično je podmirenje potreba domaćinstva, a rjeđe su žene vođene ambicijom i samopotvrđivanjem.

Kada je bavljenje biznisom u pitanju, ženama posebnu poteškoću predstavlja nedostupnost izvora finansiranja usled nemogućnosti obezbjeđivanja hipoteke (žene najčešće nijesu vlasnice nekretnina). Posljednjih godina se poradilo na obezbjeđivanju povoljnijih uslova finansiranja žena u biznisu. Tako je Investiciono razvojni fond (IRF) u okviru direktnog finansiranja investicionih projekata uveo linije koje se odnose na finansiranje projekata u kojima su nosioci žene.

Tabela 2: Uslovi finansiranja preduzetnica u IRF-u

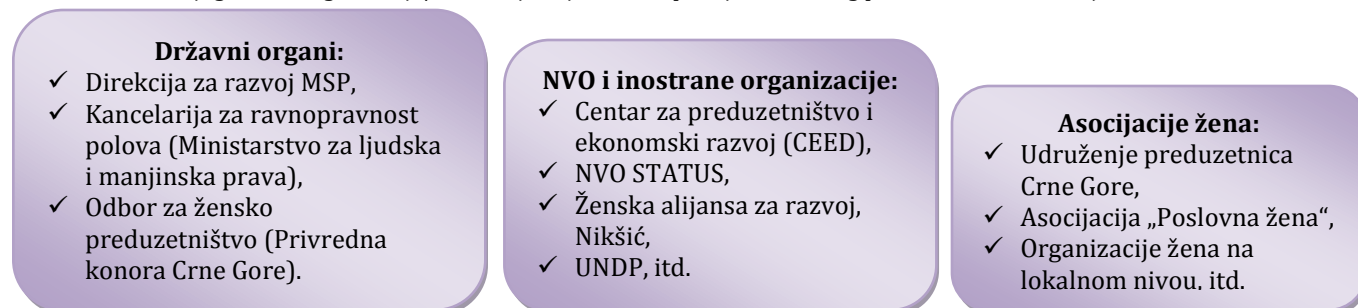
Kreditna linija	Iznos kredita IRF-a	Grejs period	Rok otplate	Kamatna stopa
Žene nosioci	10 000 € - 200 000 €	do 2 godine	do 6 godina	4,5 % godišnje

Izvor: Investiciono razvojni fond

3.2. Organizacije/institucije koje se bave pitanjem ženskog preduzetništva

U Crnoj Gori se pitanjima ženskog preduzetništva bave organi državne uprave, zatim nevladine organizacije (NVO), poslovna udruženja, inostrane organizacije itd. U nastavku je dat pregled ovih organizacija, odnosno institucija.

Dijagram 1: Organizacije/institucije koje se bave pitanjima ženskog preduzetništva u Crnoj Gori

Navedene organizacije/institucije su aktivne na polju regulacije, podsticanja, promovisanja i ostalih aspekata ženskog preduzetništva, što je predmet poglavlja koje slijedi.

3.3. Aktivnosti usmjerene na podsticanje ženskog preduzetništva

Poslednjih par godina se inteziviraju aktivnosti usmjerene na pružanje podrške razvoju ženskog preduzetništva u Crnoj Gori. Aktivnosti se kreću od istraživanja o statusu žena (na selu, u sivoj ekonomiji, u biznisu i sl.), preko obučavanja, kreditiranja, pa sve do umrežavanja. Nosioci aktivnosti su kako nevladine i predstavništva inostranih organizacija u Crnoj Gori, tako i organi javne uprave (ministarstva, zavodi i sl). U Tabeli 3 je dat prikaz aktivnosti sprovedenih posljednje 2-3 godine.

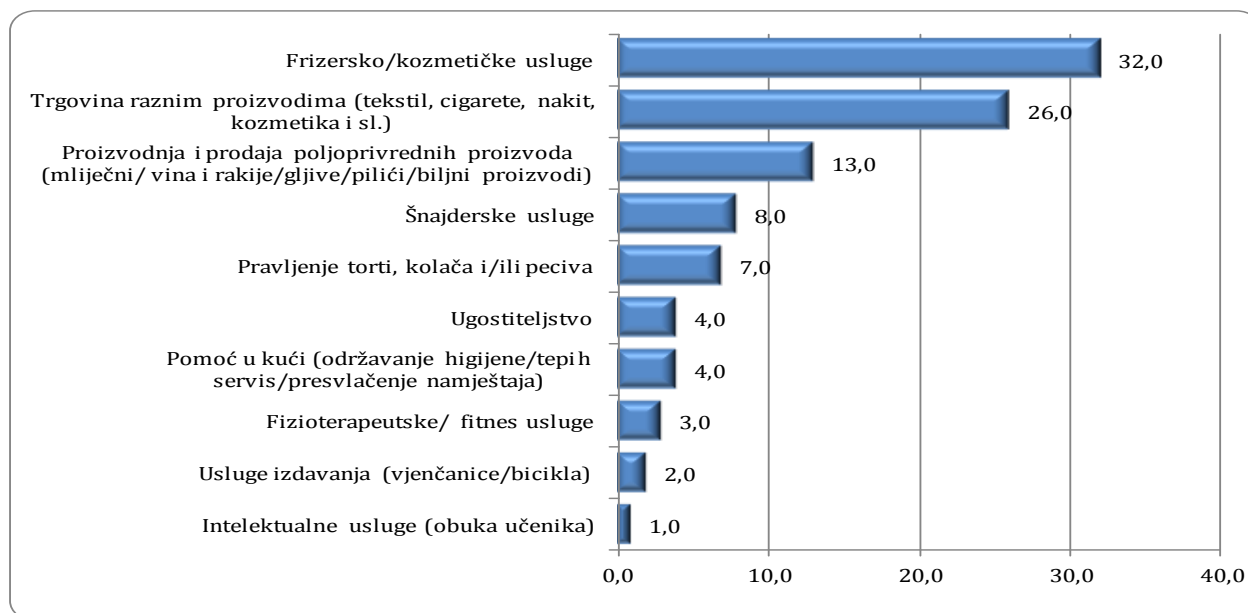
Tabela 3: Aktivnosti vezane za žensko preduzetništvo u Crnoj Gori

Tip aktivnosti	Naziv aktivnosti/implementatori
Istraživanja o ženskom preduzetništvu u Crnoj Gori	✓ <i>Izazovi s kojima se suočavaju žene preduzetnice u Crnoj Gori</i>, CEED Consulting, 2012 ✓ <i>Ženski biznis-potencijal crnogorske ekonomije</i>, Unija poslodavaca Crne Gore 2011, analiza ambijenta (političkog, kulturnog, ekonomskog) za žensko preduzetništvo, ✓ <i>Žensko preduzetništvo u Crnoj Gori</i>, istraživanje Ipsos Strategic Marketing-a iz 2011. godine, itd.
Strateški dokumenti i politike	✓ <i>Urađen Plan aktivnosti za postizanje rodne ravnopravnosti 2013-2017</i>, ✓ <i>Urađen Program za poboljšanje zapošljivosti žena u ruralnim područjima Crne Gore 2013-2016</i>, ✓ <i>Strategija za razvoj ženskog preduzetništva u Crnoj Gori</i> (izrada u toku).
Ekonomsko osnaživanje žena	✓ <i>IPA projekt Gender programme</i> (UNDP Crna Gora), ✓ <i>Pregovori sa IRF-om oko uspostavljanja Obrtnog fonda za žene</i>, ✓ <i>Tokom 2012. godine, IRF je odobrio 8 projekata čiji su nosioci žene</i>, i to u ukupnoj vrijednosti od 425 239,5€, ✓ <i>Posredstvom Zavoda za zapošljavanje Crne Gore tokom 2012. godine, ženama je odobren 31 kredit u ukupnoj vrijednosti od 165000€</i>.
Edukacija i mentoring preduzetnica; Promocija ženskog preduzetništva	✓ <i>Nacionalna mreža mentora za žene preduzetnice u Crnoj Gori</i>, petnaestomjesečni projekat finansiran od strane Evropske komisije, realizovan u periodu 2011-2012. godine od strane CEED-a i Privredne komore Crne Gore, kojim je uspostavljena prva mreža od ukupno 11 mentorki iz sva tri regiona Crne Gore, koje prate rad crnogorskih preduzetnica i organizovano 10 treninga poslovnih vještina, ✓ <i>Osnaživanje kroz žensko preduzetništvo na sjeveru Crne Gore</i>, Centar za preduzetništvo i ekonomski razvoj uz podršku CHF-a, i u saradnji sa Ženskom alijansom za razvoj iz Nikšića, ✓ <i>Kampanja o ženama na selu „Žene na selu- žene na djelu!“</i>, Ministarstvo za ljudska i manjinska prava u saradnji sa Fondom za žene (UN Women). ✓ <i>Trening „Poboljšanje preduzetničkih osobina za članice Udruženja poslovnih žena, GIZ, itd.</i>

3.4. Žene u sivoj ekonomiji

Iako se u prethodnim godinama poradilo na suzbijanju sive ekonomije, ona je u crnogorskoj privredi i dalje značajno zastupljena. Ni ženski dio populacije ne zaobilazi ovu zonu poslovanja, pa svoje proizvode i usluge nudi na neformalnom tržištu. Najčešće su u pitanju frizerske i kozmetičke usluge, ali i prodaja proizvoda poput garderobe, nakita, kozmetike isl., o čemu svjedoče rezultati istraživanja *Izazovi s kojima se suočavaju žene preduzetnice u Crnoj Gori*⁸ sprovedenog 2012. godine (grafik 1).

Grafik 1: Djelatnosti kojima se bave žene u sivoj ekonomiji (%)

Izvor: Izvještaj „Izazovi sa kojima se suočavaju žene preduzetnice u Crnoj Gori“, CEED, 2013

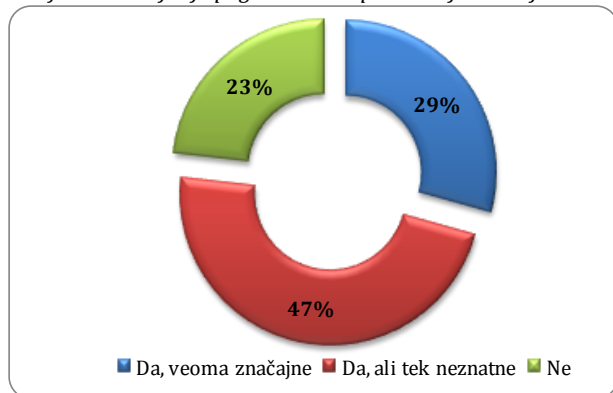
Rezultati istraživanja su potvrdili ozbiljnost problema sive ekonomije. Naime, samo tri od deset ispitanica je imalo dilemu: poslovati u regularnoj ili sivoj zoni, ali su na kraju ipak prevagnule u korist ove druge. Ostale ispitanice su od samog početka bile uvjerene da je poslovanje u sivoj zoni za njih pravi izbor. U kontekstu realnijeg sagledavanja situacije treba uzeti u obzir bazične karakteristike biznisa ispitanica, pri čemu upada u oči da su u pitanju manji biznisi, obzirom na visinu mjesečnog prihoda koji generišu (koji teško da premašuje prosječnu mjesečnu zaradu) i broj lica koja upošljavaju (pretežno jedno).

Otuda ne iznenađuje obrazloženje ispitanica da su visoki porezi i dažbine, kao i izdaci za registrovanje i redovno poslovanje preduzeća glavni činioci zašto anketirane žene biznis obavljaju na sivom tržištu- iz prostog razloga što njihov skromni obim poslovanja ne može podnijeti navedene troškove. Razlog više je i neizvjesnost poslovanja koju uslovi krize nose za sobom, što dodatno obeshrabruje proces registrovanja biznisa manjih razmjera.

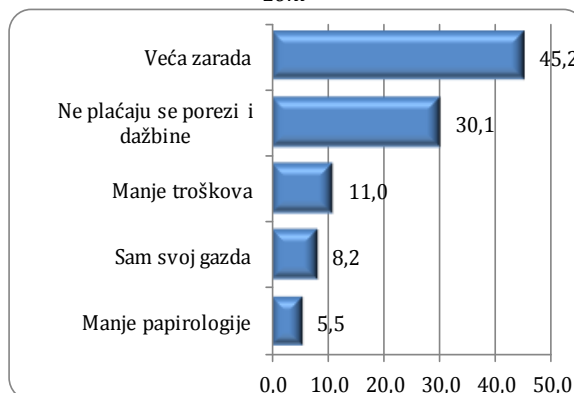
Među ženama koje posluju u sivoj zoni vlada stav da ovaj vid poslovanja pruža određene pogodnosti. One se obično manifestuju kroz veću zaradu koja se ostvaruje usljed činjenice da se ne podmiruju obaveze prema državi i time troškovi bivaju značajnije umanjeni.

⁸ Istraživanje realizovao Centar za preduzetništvo i ekonomski razvoj (CEED) na uzorku od 100 žena koje posluju u sivoj ekonomiji u devet opština Crne Gore (Podgorica, Nikšić, Cetinje, Bijelo Polje, Pljevlja, Rožaje, Bar, Ulcinj i Kotor).

Grafik 2: Postojanje pogodnosti od poslovanja u sivoj zoni

Grafik 3: Navedene pogodnosti od poslovanja u sivoj zoni

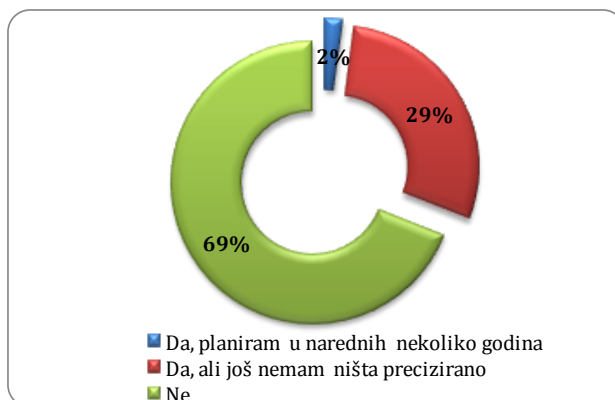
Izvor: Izvještaj „Izazovi sa kojima se suočavaju žene preduzetnice u Crnoj Gori“, CEED, 2013

Istraživanje je pokazalo da ono što se kod poslovanja u sivoj zoni posebno cijeni i naglašava jeste sljedeće: osoba koja vodi posao može da radi kad hoće, koliko hoće, može da radi i u kućnim uslovima. Ovdje nailazimo na naznake inertnosti i nedostatka ambicije i preduzimljivosti (u smislu ozbiljnijeg pristupa poslovanju), koje ženama iz sive zone očito nijesu jača strana.

S druge strane, među ženama iz sive ekonomije vlada svijest o ograničenjima poslovanja u toj zoni. Ona se prevashodno ogledaju kroz smanjene mogućnosti širenja biznisa, ali i kroz činjenicu da osobe nijesu osigurane i obezbijeđene u smislu radnog staža.

I pored tih ograničenja, među ženama koje posluju u zoni sive ekonomije, generalno uzevši, ne vlada raspoloženje da se uključe u redovne privredne tokove, što se jasno uočava sa grafika 4.

Grafik 4: Planovi za uključivanje u regularne privredne tokove

Izvor: Izvještaj „Izazovi sa kojima se suočavaju žene preduzetnice u Crnoj Gori“, CEED, 2013

Slijedi da se ženama koje posluju u sivoj ekonomiji, zajedno s radno aktivnim a nezaposlenim dijelom ženske populacije trebaju pozabaviti zagovornici jačanja ženskog preduzetništva. Naravno, u ovoj priči ne treba zaobići ni zaposlene žene, potencijalne preduzetnice.

4. UNAPREĐENJE ŽENSKOG PREDUZETNIŠTVA U CRNOJ GORI

Sagledavajući kontekst za bavljenja biznisom iz perspektive žene u Crnoj Gori, identifikovana su četiri ključna problema koje stoje na putu razvoja ženskog preduzetništva. Uzimajući u obzir neka od mogućih rješenja, kao i primjere dobre prakse iz okruženja, ali i iz zemalja EU, kreiran je set preporuka za donosiocje politika s ciljem podsticanja razvoja ženskog preduzetništva u Crnoj Gori.

4.1. Ključne poteškoće sa kojima se suočavaju preduzetnice u Crnoj Gori

Iako strogo patrijahalno poimanje žene i njene uloge u crnogorskoj porodici i društvu lagano ulazi u istoriju, izvjesno je da su neki sputavajući obrasci ponašanja i dalje prisutni. Prevažno kada je biznis u pitanju. Tu su žene i dalje rezervisane i pod pritiskom očekivanja okruženja. Često obeshrabrene, nedovoljno samouvjerene i bez podrške najbližih, svoje planove o biznisu ne pokrenu dalje od nivoa ideje.

I to iz straha da neće moći uspješno da pomire zahtjeve njihove dvije uloge: ulogu uspješne poslovne žene na jednoj, i ulogu dobre majke, supruge i domaćice, na drugoj strani. Rezultati *UNDP studije Žene preduzetnice u Crnoj Gori* iz 2011. god. pokazuju da značajan dio (40%) nezaposlenih žena u Crnoj Gori izražava zabrinutost za mogućnost brige o domaćinstvu ukoliko bi se zaposlile. Ovdje, dakle, leži bazična poteškoća: kako uskladiti poslovne i porodične obaveze?

1. Poteškoća: Usklađivanje poslovnih i porodičnih obaveza
„Biznis i porodica- mogu li oboje?“

One samopouzdanije, spremne na rizik, ipak se odvažavaju i krenu korak dalje, odluče se na otpočinjanje biznisa uvjerene da se uz dobru organizaciju obje uloge mogu uskladiti i kvalitetno obavljati. Međutim, već na sljedećem koraku suoče se s novom dilemom: nesigurnošću u znanje za obavljanje posla kojim se žele baviti. Tada uslijedi preispitivanje sopstvenih znanja i kompetenci. Uz nedostatak samopouzdanja da ono što znaju adekvatno valorizuju, i spremnosti da

2. Poteškoća: Nedostatak potrebnih znanja i samopouzdanja
„Znam li ja to? Hoću li moći?“

na nedostajućim vještinama porade, žene često i bez prethodnog pokušaja odustaju od svojih ideja obično uz izgovor „nije to za mene“ ili „previše je komplikovano“.

Nedostajuća znanja o kojima je ovdje riječ mogu da se odnose na:

1. znanje potrebno za obavljanje nove i nepoznate djelatnosti poslovanja u koju se žena upušta,
2. znanje potrebno za upravljanje biznisom/preduzećem,
3. ostala specifična znanja.

Posebno treba razmotriti drugu kategoriju znanja jer znanje koje se odnosi na obavljanje osnovne djelatnosti nije garant uspjeha u upravljanju preduzećem, posebno ukoliko se za te poslove ne planira angažovati kompetentno lice. Na primjer, jedna kuvarica može imati izvrsno kulinarsko umijeće, ali odluči li se da otvori restoran, biće joj potrebna dodatna znanja.

Nadalje, ukoliko se žena i odluči da poradi na savladavanju potrebnih znanja i sposobnosti, ili razmisli o opciji da angažuje stručno osoblje, sljedeće pitanje koje se postavlja odnosi se na finansije. Samo rijetke preduzetnice uspijevaju da novac potreban za biznis obezbijede iz sopstvenih izvora ili pozajmljujući od rođaka i prijatelja. Većina njih razmatra mogućnost kreditiranja, ali tada im se traži da obezbijede garancije za kredit. Kako prosječna crnogorka ne posjeduje nekretninu na svoje ime, tu se ona suočava s novim problemom: otežanim pristupom finansiranja.

Procjenjuje se da je u vlasništvu žena u Crnoj Gori tek oko 6% nekretnina, što dovoljno govori u prilog tome koliko je ženi teško da samostalno obezbijedi hipoteku za kredit, i koliko joj je u tom pogledu bitna podrška porodice.

U narednom koraku, ukoliko se i uspiju obezbijediti finansije za započinjanje biznisa, žene (ali i muškarci) ulaze u poslovanje s strahom

da možda neće uspjeti da razviju svoj biznis. Svjesne da u početku zarada vrlo vjerovatno neće biti dovoljna da podmiri fikne troškove poslovanja, većina njih, strahuje od neizvjesnosti poslovanja. Da strah nije neopravdan upućuju procjene da 4 od 5⁹ malih biznisa propadne u prve 3 godine poslovanja.

Pod pritiskom negativnih očekivanja, većina žena se opredijeli za poslovanje u sivoj ekonomiji, makar dok se posao ne razradi. Izbjegavajući obaveze prema državi, razne poreze, doprinose takse i sl. osiguravaju veći profit, a u slučaju da se ispostavi da posao nema perspektivu, izlazak iz biznisa nije naročito komplikovan. Međutim to „privremeno rješenje“ nekad potraje i godinama, čak i decenijama. Poslovanje u sivoj zoni pređe u rutinu i neki biznisi nikad i ne izađu iz iste.

3. Poteškoća: Otežan pristup finansijama „Odakle mi novac? Za kredit nemam hipoteku.“

4. Poteškoća: Neizvjesnost poslovanja → siva ekonomija kao utočište
„Kako da podmirim sve obaveze dok biznis ne stane na noge?“

4.2. Preporuke

Uvažavajući specifičnosti crnogorske privrede i potrebe žena u biznisu, pripremljen je prijedlog mjera za prevazilaženje poteškoća sa kojima se one suočavaju.

❖ *Strah od nemogućnosti usklađivanja uloge poslovne žene, majke i domaćice*

Promovisanje primjera uspješnih preduzetnica kroz storytelling je način da se inspirišu žene koje razmišljaju o biznisu, a nemaju dovoljno samopouzdanja, podrške i odvažnosti da se u isti upuste. Saznanjem da su i najuspješnije crnogorske preduzetnice sasvim obične žene koje su se suočavale s poteškoćama kako pribaviti početni kapital, kako uskladiti porodični život i karijeru i sa još mnogo „kako“, prosječne Crnogorke mogu biti motivisane da i one same započnu biznis.

Za realizovanje navedene mjere najpozvanije su organizacije koje se bave pitanjima ženskog preduzetništva, u prvom redu Direkcija za razvoj malih i srednjih preduzeća. Podrška medija je u ovom kontekstu od velike važnosti.

Koncept *storytelling* već je naišao je tokom projekta *Nacionalna mreža mentora za žene preduzetnice u Crnoj Gori*, gdje je pokazao dobre rezultate. Gostujući u TV emisijama i izlažući na konferencijama posvećenim ženskom preduzetništvu, uspješne crnogorske preduzetnice, članice Mreže¹⁰ su slale jasnu poruku da je su žene veliki potencijali crnogorske privrede. Zanimljivim primjerima i anegdotama iz perioda započinjanja i dalje, tokom razvijanja biznisa, one su na prijemčiv način dočarale put savremene crnogorske preduzetnice i poslužile kao inspiracija potencijalnim preduzetnicama.

Motivacione radionice takođe mogu poslužiti za potrebe motivisanja žena da se upuste u preduzetničke vode. Uz adekvatno osmišljenu strukturu i primjere iz prakse, kao i pažljivo odabrane predavače, radionice takođe mogu biti značajan pokretački faktor. Zavod za zapošljavanje Crne Gore, kao i ostale organizacije koje su pružaoci obuka su adresa za realizaciju navedene mjere.

Obezbjeđivanje kolektivne brige o djeci je mjera koja bi se realizovala s nivoa lokalne vlasti a odnosila bi se na obezbjeđivanje potrebnog broja vrtića shodno tekućim potrebama, kao i kroz produženo radno vrijeme vrtića. Na

⁹ Prezentacija *Kako i zašto započeti svoj biznis*, www.slideshare.com

¹⁰ U Prilogu rada su ukratko predstavljene članice Mreže

taj način žene bi bile rasterećene od obaveza prema djeci u određenom intervalu dana kada se mogu posvetiti poslovnim obavezama.

❖ *Nedostatak potrebnih znanja i samopouzdanja za obavljanje posla*

Treninzi i obuke su prilika da buduće preduzetnice svoja znanja unaprijede, a nedostajuća steknu, kako bi time što spremnije ušle u biznis. Tematika obuka treba obuhvatiti kako (za određenu djelatnost) specifična znanja i vještine (izrada suvenira, prerada poljoprivrednih proizvoda i sl.), tako i upravljačke vještine (vještine pregovaranja, marketing i istraživanje tržišta, izrada biznis plana i sl.) Zavod za zapošljavanje Crne Gore, kao i ostale organizacije koje su pružaoci obuka su adresa za realizaciju navedene mjere.

Mentorstvo je koncept koji sve više zaživljava u zemljama u kojima je žensko preduzetništvo zastupljenije, a u Crnoj Gori odnedavno nailazi primjenu, ali još uvijek u nedovoljnoj mjeri. Podrška preduzetnicama koje su na početku svoje biznis karijere kroz mentorstvo je podsticajno sredstvo u čiju se efektivnost uvjerila i autorka rada realizujući projekat *Nacionalna mreža mentora za žene preduzetnice u Crnoj Gori* i upoznavajući se s dostignućima ove mreže uspostavljene u određenim evropskim državama.

Ono što je vrijednost oformljene mreže jesu njene članice, uspješne preduzetnice koje su u desetomjesečnom periodu tokom trajanja projekta, svoje znanje i iskustvo prenosile početnicama u biznisu i bile njihova moralna podrška. One su svojim primjerom potvrđivale da svijet biznisa nije nimalo lak, te da su sve one prošle trnovit put, ali da plodovi napornog rada koje sada ubiraju vrijede svakog sata uloženog u unapređenje biznisa kojim se bave.

❖ *Otežan pristup finansijama*

Garantni fond za preduzetnice je ideja koju je u Crnoj Gori zagovarao UNDP, međutim konkretni rezultati još uvijek nijesu ostvareni. Uputno je da se zaista poradi na ovoj ideji, pogotovo ako se uzmu u obzir iskustva zemalja u kojima je ova ideja (namijenjena raznim ciljnim grupama i djelatnostima) zaživjela. U nastavku su predstavljena dva primjera garantnog fonda, i to jedan iz zemlje iz okruženja (B&H) i jedan iz EU.

Evropski fond za garancije u poljoprivredi (European Agricultural Guarantee Fund-EAGF)

Evropski fond za garancije u poljoprivredi je instrument podrške zajedničkoj poljoprivrednoj politici EU koji je uspostavljen u finansijskoj perspektivi 2007– 2013 god. Sredstva fonda usmjerena su na podršku održive poljoprivrede. Preko ovog fonda se, između ostalog, osigurava povrat novca za izvoz poljoprivrednih proizvoda u zemlje nečlanice i direktna plaćanja evropskim poljoprivrednicima. Vrijednost evropskog fonda za garancije u poljoprivredi u finansijskoj perspektivi 2007. – 2013. godina je 317 milijardi eura.

Garantni fond Republike Srpske a.d. osnovan je 2010 god. s ciljem da pomogne razvoj poljoprivrednih gazdinstava, malih i srednjih preduzeća i samostalnih poduzetnika u Banja Luci. U ponudi ima sljedeće linije:

- ✓ Garantno-kreditna linija za start-up,
- ✓ Garantno-kreditna linija za registrovana, poljoprivredna gazdinstva
- ✓ Garantno-kreditna linija za poljoprivredu,
- ✓ Garantno-kreditna linija za preduzetnike,
- ✓ Garantno-kreditna linija za privredna društva.

Kako bi se približili uslovi koje nude Garantni fondovi, naveden je primjer linije za start-up koja je u ponudi Garantnog fonda Republike Srpske. Za ostvarenje garancije definisani su sljedeći uslovi¹¹:

- ✓ Preduzetnici i pravna lica koja obavljaju registrovanu djelatnost u cilju sticanja dobiti ne dužem od 18 mjeseci svrstavaju se u kategoriju korisnika garancija.
- ✓ Zahtjev za dobijanje garancije ide posredstvom komercijalnih banaka i MKD koji su zaključili ugovor sa Fondom.
- ✓ Namjena i svrha ulaganja je u nabavku osnovnih i obrtnih sredstava.
- ✓ Iznos garancije je od 3 000-40 000 KM.

¹¹ <http://garantnifondsr.org/public/?page=2>

- ✓ Periodi otplate: do 7 godina, uz grejs period do 12 mjeseci.
- ✓ Kamatne stope: maksimalna izlazna kamatna stopa: 6,9%.
- ✓ Premija za rizik 3,20 % na iznos garancije.

❖ **Opređenje za sivu ekonomiju**

Osnivanje **biznis inkubatora za preduzetnice** je način da se poradi na suzbijanju sive ekonomije među ženskom populacijom. Ukoliko im se obezbijede povoljniji uslovi rentiranja poslovnog prostora, infrastruktura i ostale pogodnosti, može se uticati na to da one, u strahu od neizvjesnosti poslovanja i obaveza koje ono nosi sa sobom, utočište ne traže u sivoj ekonomiji.

U Crnoj Gori ne postoji biznis inkubator isključivo za potrebe preduzetnica. Funkcionišu dva biznis inkubatora, *BSC Start-up centar Bar* i *Inventivnost* u Podgorici, koji pružaju podršku preduzetnicima bez obzira na pol kojem pripadaju.

Ukoliko se razmotre rezultati poslovanja jednog od postojećih inkubatora, BSC Start-up centra iz Bara, moguće je projektovati uticaj koji bi osnivanje ženskog biznis inkubatora moglo imati na podsticaj ženskog preduzetništva u Crnoj Gori.

Počev od osnivanja 2007. god do danas, BSC Bar je¹²:

- ✓ obučio više od 3 372 učesnika na treninzima poslovnih vještina,
- ✓ omogućio osnivanje 61-og preduzeća,
- ✓ stvorio 352 radnih mesta,
- ✓ podržao 102 start- up biznisa i postojeće kompanije sa mikro kreditnim fondom u iznosu od 329 793 €.

Poreske olakšice za preduzetnice, zajedno s osnivanjem biznis inkubatora za žene u biznisu mogle bi proizvesti sinergijski efekat na planu suzbijanja sive ekonomije, obzirom da istraživanja pokazuju da su upravo visoka izdvajanja za državu jedan od ključnih razloga zašto se žene opredeljuju za poslovanje u sivoj zoni.

5. ZAKLJUČAK

Nakon proglašenja nezavisnosti 2006. godine, Crna Gora se obavezala na poštovanje ljudskih prava i izrazila odlučnost da usvoji set konvencija iz te oblasti, uključujući *Konvenciju o eliminisanju svih vidova diskriminacije žena*. Usvojen je *Plan aktivnosti za dostizanje rodne ravnopravnosti* za period 2008-2012. godine, koji između ostalog, za cilj ima i jačanje ženskog preduzetništva.

Trenutno se preduzetništvo u Crnoj Gori vezuje za muškarce. Žene su prisutne sa svega 10%. S druge strane, po brojnosti i obrazovanju, one u prednjače u odnosu na muški dio populacije. Međutim, njihovi izgledi za karijeru su ograničeni u većoj mjeri u odnosu na njihove muške kolege, a razlozi za to uglavnom leže u ukorijenjenim stereotipima i nemogućnosti usklađivanja poslovnih i porodičnih obaveza.

Tradicionalno shvatanje uloge žene kao majke i domaćice koči njeno značajnije angažovanje u poslovnom smislu. Pored toga, značajnu poteškoću za započinjanje biznisa ženama u Crnoj Gori predstavlja i nedostupnost povoljnih uslova finansiranja. Kako one uglavnom ne posjeduju nekretninu na svoje ime, to ih ograničava da obezbijede garanciju za kredit kojim bi finansirale svoj biznis.

U biznis žene ulaze prilično oprezno, s što manjom dozom rizika, te stoga i biraju uobičajene djelatnosti (trgovina, usluge) i posao manjih razmjera. U preduzetničke vode prije uđu iz puke nužde, negoli iz želje za nezavisnošću. Nerijetko završe u domenu sive ekonomije, prvenstveno usled neizvjesnosti situacije na tržištu i nedostatka poslovnih vještina.

Imajući u vidu navedene poteškoće sa kojima se suočavaju preduzetnice u Crnoj Gori, u radu je iznesen prijedlog mjera za njihovo prevazilaženje, a njihov sažet pregled dat je u tabeli koja slijedi.

¹² Izvor: <http://cg.bsbar.org>

Problem		Prijedlog mjera
1	Strah od nemogućnosti usklađivanja uloge poslovne žene, majke i domaćice	✓ Promovisanje primjera uspješnih preduzetnica kroz <i>storytelling</i> ✓ Motivacione radionice ✓ Kolektivna briga o djeci
2	Nedostatak potrebnih znanja i samopouzdanja za obavljanje posla	✓ Treninzi i obuke ✓ Koncept mentorstva
3	Otežan pristup finansijama	✓ Zaživljavanje ideje garantnog fonda za preduzetnice
4	Opredjeljenje za sivu ekonomiju	✓ Osnivanje biznis inkubatora za preduzetnice ✓ Poreske olakšice za preduzetnice

Na kraju se može konstatovati da će predstojeći period na planu afirmacije žena u biznisu biti izazovan i jako zahtjevan, ali ohrabruje činjenica da je Crna Gora napravila bazične korake u ovoj oblasti i da će donošenjem Strategije ženskog preduzetništva definisati jasnu viziju i konkretne akcije usmjerene na osnaživanje žena u biznisu.

Kako žene u Crnoj Gori čine nešto više od polovine populacije i time predstavljaju značajan potencijal za ekonomski razvoj, podsticanje ženskog preduzetništva jedan je od načina da se taj potencijal valorizuje.

6. PRILOG¹³

Uspješne crnogorske preduzetnice

članice „Mreže mentora za žene preduzetnice u Crnoj Gori“

BRANKA VUKSANOVIĆ, SPIN, PODGORICA

Branka Vuksanović, osnovala je u januaru 1993. godine firmu Spin, koja se danas bavi pružanjem usluga računovodstva i revizije. Uprkos složenom ekonomskom i političkom okruženju uspjela je da stvori porodičnu preduzetničku firmu u kojoj danas, osim uključenih članova porodice, mnogi zaposleni i saradnici nalaze motivaciju za rad, stiču vještine i akumuliraju znanje, čime se Branka posebno ponosi. Branka vjeruje da je moguće naći balans između karijere i porodice, o čemu svedoči svojim ličnim primjerom i dodaje da joj je porodica velika podrška, izvor ljubavi i snage. Ipak, ona razumije zašto se u ovoj sredini mali broj žena odlučuje na samostalni biznis. Pritisak tradicije i društva je osnovna barijera njihovom poslovnom razvoju.

EDITA KLEIN, PINGVIN, PODGORICA

Edita je diplomirani ekonomista Sveučilišta u Zagrebu, koja je sa odličnim poznavanjem tri jezika, karijeru otpočela kao tehnički prevodilac. Njen poslovni put izuzetno je zanimljiv: Edita je paralelno putovala, učila i usavršavala se, da bi na kraju pokrenula sopstveni biznis, dijelom zbog porodične tradicije preduzetnika iz koje potiče. Danas je vlasnik lanca hemijskih čistiona „Pingvin“, a vjeruje da je uspješna jer klijenti prepoznaju „Pingvin“ kao brend vrhunskog kvaliteta. Kao najveću prepreku poslovanju u ovoj djelatnosti vidi nedostatak stručne radne snage, a dodaje i da žena preduzetnica mora biti izuzetno odgovorna, treba posjedovati znanje, vještine, i imati jaku ličnost da bi se uspješno bavila privatnim poslom.

NATAŠA PAVLIČIĆ, PAMARK, PODGORICA

Nataša Pavličić, nalazi se na čelu "PaMark"-a, osnovanog 1990. godine. Preduzeće je počelo trgovinom na veliko i malo, prije svega konfekcijom i metražom, ali i tehničkom robom. 2004. godine u okviru „PaMark“-a je osnovan Multidisciplinarni obrazovni centar, a potom i privatna ustanova u kojoj se realizuju motivacioni programi, kao i Program profesionalne rehabilitacije i radne i socijalne integracije. Nataša navodi da rad sa ljudima vrlo često iziskuje mnogo energije i strpljenja, ali ističe da se poslije uspješno završenih obuka i zapošljavanja polaznika (sa kojima uspostavlja i prijateljske odnose), nakon izvjesnog perioda vraća sve uloženo što je i dodatno motiviše da nastavi dalje. Namjerava da radi na razvijanju novih programa za koje smatra da mogu da pomognu građanima Crne Gore, posebno namijenjenih djeci i omladini.

¹³ Izvor: Brošura u kojoj su predstavljene mentorke, učesnice projekta "Mreža mentora za žene preduzetnice u Crnoj Gori"

NEMŠA OMERHODŽIĆ, MERKATOR INTERKONTINENTAL, BIJELO POLJE

Firmu je osnovala 1991. godine, u teškim uslovima ekonomske i političke nestabilnosti. Zajedno sa mužem, otvorila je knjižaru sa jednim zaposlenim radnikom. Međutim, uz riješenost, predznanje i kontinuirano učenje došla je do savremeno opremljene štamparije sa 60 zaposlenih. Nemša se ponosi što je preduzetnica. Osjeća to kao teren na kojem se dokazala, gdje je znanjem, radom i rezultatima ovjerila svoju ravnopravnost sa tzv. jačim polom. Smatra da se situacija za žene preduzetnice u Crnoj Gori postepeno poboljšava, kroz emancipaciju i odstupanje od tradicionalne vezanosti žena za kuću.

OLGICA NIKČEVIĆ, CHARME UNIKUM, PODGORICA

Olgica je osnivač, vlasnica i izvršna direktorica firme Šarm, prvog Centra za ljepotu u Crnoj Gori, osnovanog 1982. godine i Prvog privatnog Instituta za estetiku i kozmetiku, osnovanog 2000. godine. Djelatnost kojom se bavi bila je relativno nova prije tri decenije kada je otpočela biznis. Upravo ljubav prema ovom poslu za nju je bila glavni motiv i pokretač koji je svih ovih godina tjerao da, pored svih prepreka i poteškoća sa kojima se suočavala, istraje i ide dalje. Ona ističe da je uvijek vjerovala u sebe, imala jasno definisan cilj kao i plan kako da ga ostvari. Olgica se trudila da prati sva dešavanja i novitete u ovoj branši i u to je investirala. Uvijek je na prvo mjesto stavljala doprinos na izgradnji kulta znanja i kvaliteta.

RADOJKA RAŽNATOVIĆ, FRUTIERA, PODGORICA

Radojkino dugogodišnje iskustvo u agraru Crne Gore, upoznavanje seoskih područja kao primarnih proizvodnih područja hrane, mogućnosti i ideja, inspirisalo je na pokretanje proizvodnje visokokvalitetnih zdravih proizvoda, spoja tradicije, kvaliteta i sirovina domaćeg porijekla, nečeg posebnog što nalazi svoje mjesto na tržištu. Kaže da je uložila mnogo energije i istrajala, posebno kada je u pitanju prodaja. Ističe da su za uspješno poslovanje potrebna tri faktora i to: dobra ideja, odgovarajući kapital (resursi) i odgovarajući preduzetnički tim, a shvatila je i da na probleme treba gledati kao na pozitivne izazove, a ne kao nepremostive prepreke. Dodaje i da je još uvijek teško biti preduzetnica u Crnoj Gori, posebno imajući u vidu da je potrebno dijeliti pažnju i posvećenost porodici i karijeri.

SANNA KORITZ, CREATE BUSINESS, BUDVA

Firma na čijem je Sanna čelu, bavi se razvojem malih biznisa, a podrška koju pruža ogleda se u izgradnji poslovne strategije i planiranju, prodaji i komunikaciji. Sve to realizuje putem konsultacija i programa obuka. Porijeklom Švedanka, 2007. godine doselila se u Crnu Goru i započela svoje poslovanje. Prije toga, imala je sopstveni biznis u Švedskoj i znala je da želi da nastavi da se bavi preduzetništvom. Smatra da je to najveći izazov i najstimulativniji životni stil koji čovjek može da ima. Primjetila je i da su žene u Crnoj Gori u težoj situaciji nego u Švedskoj: one imaju mnogo veće odgovornosti i obaveze kod kuće, a tvrdi i da se ukupni rodni stavovi mnogo razlikuju od onih u Švedskoj.

VELIDA HODŽIĆ, ECO NOVA, ROŽAJE

2000. godine Velida je formirala agenciju za pružanje pravnih i administrativnih usluga, a djelatnost firme je 2009. godine proširena na geodetske usluge. Pored toga, Velida obavlja i poslove Stečajnog upravnika i Medijatora - posrednika u mirnom rješavanju bračnih sporova. Kaže da se vještina poslovanja, između ostalog, ogleda u sposobnosti prevazilažnja poteškoća sa kojima se danas susriječemo, a koje su rezultat svjetske ekonomske krize, i redovno se negativno odražavaju na manje firme. Prva barijera sa kojom se lično suočila, kada je kao preduzetnica počela sa biznisom, je kako uskladiti obaveze supruge i majke sa novim poslom koji je zahtijevao ozbiljniji pristup, puno vremena i odricanja. Ističe da joj je za sve što je postigla bila potrebna podrška koju je imala od svih članova porodice.

NADA DOBAJ, FINANS ALBATROS, PODGORICA

Nada je na čelu privrednog društva „Finans Albatros“ d.o.o., koje je nastavilo delatnost jednog od prvih preduzeća za pružanje računovodstvenih usluga u Crnoj Gori. Ona se računovodstvom bavi od 1991. godine, a sada je, po sopstvenom mišljenju, dostigla uspjeh kojem svaki privrednik teži. Njen lični doprinos je u prihvatanju promjena, kontinuiranom učenju, stalnom usavršavanju, što savjetuje svima koji se bave biznisom. Kao preduzetnica, uvidjela je da je status žena u biznisu bio uslovljen tradicijom, kulturom življenja i navikama društva. Ipak, smatra da rad i motivisanost mogu svaku ženu, uz unaprijed utvrđeni cilj, da dovedu do ličnog razvoja i poslovnog uspjeha.

MIRJANA BABIĆ, OLIVMONT, BAR

Proizvodnja maslinovog ulja je tradicija u porodici Mirjane Babić. Prve sapune pravila je kod kuće po tradicionalnoj recepturi. U početku ih je sama koristila i poklanjala prijateljima. Pošto je uvidjela da je ovakav sapun idealan poklon za turiste počela je da ga usavršava i da mu dodaje sve više kvalitetnih sirovina kao što su eterična ulja itd. Smatra da je za pokretanje biznisa novac bitan, ali da je još bitnija dobra ideja i hrabrost da se ona iznese do realizacije. Mirjana takođe vjeruje da biznis ne razlikuje žene ili muškarce, već priznaje samo profit. Međutim, ženama u biznisu je teže jer su u Crnoj Gori još tradicionalna shvatanja da je osnov porodice žena koja treba da uskladi svoj privatni i poslovni život. I njen najveći izazov bio je da nađe balans između ova dva, što vjeruje da je uspjela dajući svoje slobodno vrijeme poslu.

DANIJELA DRAGIĆEVIĆ, DAKRIS, KOTOR

Danijela se uključila u porodični posao 1995. godine, i postala direktor i vlasnik firme, koja se vremenom širila, pa danas, između ostalog, uključuje dva maloprodajna objekta odjeće za djecu i odrasle, rent-a-car agenciju i agenciju za turizam i nekretnine. Svoj poslovni put karakteriše kao trnovit. Smatra da nije bilo jednostavno stići na današnju poziciju, a biće još teže ostati na istom mjestu. Najveći izazov u karijeri joj je, danas kao i sve godine unazad, da bude jednako dobra majka kao i preduzetnica. S ponosom ističe da je sve ove godine imala veliku podršku supruge, koji joj je veliki oslonac za svaki poduhvat. Takođe smatra da nije teško biti žena preduzetnica u Crnoj Gori, već da je sve to stvar karaktera.

7. IZVORI

- *Plan aktivnosti za postizanje rodne ravnopravnosti 2013-2017*, Ministarstvo za ljudska i manjinska prava u Vladi Crne Gore, januar 2013. godine
- *Strategija razvoja MSP 2011-2015*, Direkcija za razvoj MSP Crne Gore
- Izveštaj *Izazovi sa kojima se suočavaju žene preduzetnice u Crnoj Gori*, Centar za preduzetništvo i ekonomski razvoj, 2013. godina
- Publikacija *Žene i muškarci u Crnoj Gori*, Zavod za Statistiku Crne Gore, 2012
- Izveštaj o radu IRF-a za 2012. godinu
- Web sajtovi:
<http://www.preduzetnice.me>
<http://garantnifondrs.org/public/?page=4>
<http://www.garfondapv.org.rs>
<http://ec.europa.eu/agriculture/cap-funding/>
<http://cg.bscbar.org>
<http://www.irfcg.me/>

O IPER-u

Institut za preduzetništvo i ekonomski razvoj (IPER) je ekonomski think tank osnovan sa ciljem da podstakne ekonomski razvoj kroz razvoj preduzetništva. Misija IPER-a je da kroz svoje programe, projekte i zalaganje promoviše i praktično implementira u Crnoj Gori ideje slobodnog tržišta, preduzetništva, jača ulogu privatne svojine u otvorenom i demokratskom društvu i vladavinu zakona. Tokom više od petnaest godina svog postojanja, IPER je učestvovao u značajnim programima i projektima, koji su za rezultat imali poboljšanje poslovnog ambijenta u Crnoj Gori, i donošenje politika na osn ovu objektivnih i tačnih analiza.

Posjetite naš web sajt: www.iper.org.me

Kralja Nikole 27a/4, BC "Čelebić",
Podgorica, Montenegro

Tel/Fax: +382 (0) 20 633-855
+382 (0) 20 620-611

E-mail: iper@t-com.me
web site: www.iper.org.me